

האחיא *שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואילו הן תורה והשוכה וכן עין ונידום וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח תורה רכתיב י"ה קני ראשית רכבו תשובה רכתיב *כפרים דרים יולדו ורכיב *חשב אגוש עד רכא ותאמר שובו בני אדם גן עין רכתיב יומע ה' אלהים נן *בעין מקדם נידום רכתיב *כי ערך מאחזל תפתה כסא הכבוד ובית המקדש רכתיב *כסא כבוד מרם כראשון מקום מקדשו שמו של משיח רכתיב י"ה שמו לעולם לפני שמש יען שמי *סכר כסא י' ?

רעיון זה על מקריות ופתאומיות התשובה הוא מסקנה הגיונית ועקבית של ההשקפה על תוכן התשובה שהיא מיועדה כעיקרה לחרטה על חטא ומעשה פשע, כי מכיון שהחטא גופו אינו אלא צורה מעוקלת של החיים, סוף תכנם ותעודתם, היאך יתכן שהתשובה מהחטא תהיה אלמנט יסודי ומתמיד של החיים הפנימיים, ואם החטא עצמו הגו רק הופעה מקרית, הרי בהכרח שהתבלין שלו גם הוא הגו מקרי.

לפי הגדרה זו של התשובה, על כרחך שמקומה יכירה רק בחיי האדם, מאחר שהיא באה רק כתרופה למחלת החטא, וחטא הלא הגו רק אחד ממצבי נפשו של האדם, ואינו אחת מתכונות חיי הבריאה כולה. ולא רק זה, אלא שהתשובה צריכה להיות לפי תכונתה רק מומנט אינדיבידואלי ולא נחלת הצבור והחברה, כי מכיון שאינה חויה מחמירה אלא הופעה פתאומית, הרי בהכרח לה להיות רק חזיון יחיד-אישי. היחיד, מכיון שהוא עלול לחעות יותר מן הכלל, מוכשר הוא גם לחזור מתעיתו ע"י נדנדוד כל שהוא במערכת נפשו, ולא עוד, אלא שזעזוע קל שבנפש יתכן רק אצל היחיד ולא אצל הכלל, משום שתעית הכלל היא מעין הסכמה, קביעת צורת חיים מסוימת וקבועה. לכן אין להארה והקרנה פתאומית ומקרית מקום להתגדר בתוך מבנה החיים של הכלל; מסלול שמש חיי הכלל הוא יותר מדי עקבי, ממושך וקבוע, מכדי שקו אור מאיזה עולם אחר וזר — יהא גם נעלה בתכנו

והיקפו — יוכל להשפיע על מהלכו וכיוונו, לשבט או לחסר. חיי הכלל על כל ערכיהם המוסריים, הדתיים והסוציאליים, גם אם הנם מסולפים, אינם גמישים ואינם ניתנים לשינויים.

ממך האמור - הרבה אומר
הסתברותו לא יבנו. סוף אלוהים

2 בקרים קדמו לקריאת העולם.
יש מהן שנבראו ויש מהן שעלו במחשבה להקראות. התורה והקסא הפכוד נקראו. תורה מנין, שפאמר (מסל' ע"ב) ה' קני ראשית הרמו. פסא הפכוד מנין, רכתיב (התלים ע"ב) נכון פסאך מאז וגו'. האבות וישראל ובית המקדש ושמו של משיח עלו במחשבה להקראות. האבות מנין, שפאמר (התלים ע"ב) פננבים במקדש וגו'. ישראל מנין, שפאמר (התלים ע"ב) זכו עדתה קנית קדם. בית המקדש מנין, שפאמר (התלים ע"ב) פסא כבוד מרם מראשון וגו'. שמו של משיח מנין, שפאמר (התלים ע"ב) יהי שמו לעולם וגו'. ר' יאקה בר' זעירא אמר, אף התשובה, שפאמר (ע"ב) פטרם הרים ילדו. ואותה השעה תשב אגוש עד רכא וגו'.

1378 רב, רחמיאל אלה

תשובת העולם לפי השקפת רבנו

פתרון לכל זה, איך תחנך תשובה גם אצל הכלל, ולא עוד, אלא שהיא מופיעה בחיזיונותה המתמידה בבריאה כולה, וגם האיך יתכן שכולל טיהור וזיכרון העבר ע"י התשובה בעתיד, אנו מוצאים בין השורות המאירות שב"אורות התשובה". בקראנו את הספר רב האיכות הזה, אנו מתמלאים נהרה פנימית עמוקה, טהורה ונשגבה, מהאורות הגדולים שבתשובת רבנו, שהם הולכים ומאירים בכל מלא ההויה בכל עת ובכל זמן, והם מקיפים כוהרם הכולל לא רק את האישי הפרטי, ולא רק את הכלל האנושי, אלא גם את נשמת הבריאה כולה. רבנו הקדוש השכיל להתעמק בחזיון התשובה ומהותה, ונמצא למד, כי היא איננה רק איזה ברכה הנופל בחשכת הליל של החטאים ומאיר את דרך האדם, אלא יסוד מתמיד של החיים כולם, הפועל את פעולתו החיונית, בהמריצו את אישי ההויה כולה לקראת התקדמותם והתפתחותם השלמה. ואם כי כל יסודות התשובה הנוכרים לעיל (תשובה מיראה, תשובה מאהבה, תשובת הפרט והכלל) מצאו גם הם את ביטויים המקיף בספר זה, בצורה פיוטית וסגנון שוטף, הנה עיקר החידוש שבספר זה, הוא הרעיון המקורי והעמוק, שהתשובה היא פרינציפית ומגמת ההויה כולה; הוא הוציא את התשובה מחוג הצר של האינדיבידואל וקבעה במרחבי האוניברסל וכאן עלינו לעמוד על טיבה ומהותה של שיטת רבנו בנידון התשובה. ההויה כולה הריהי גילוי וביטוי של אידיאה פנימית, שראשיתה נעוצה ברעיון האלהי בבריאה, וכביטוי של אחד הפילוסופים: "רעיון אלהי בעולם הוא יסוד כל המראות", או כמו שהתבטא אחד המעמיקים: "כי העולם בכל שפה ולשון צריך להגדירו כרעיון אלוהי המוצא אל הפועל". האידיאה המוחלטת שהיא התגלות האלהות בבריאה, היא האחרות השלמה, אחדות אורגנית ועצמית, לא זו שבאה מאיחודם של פרטים, ממויגה של כוחות וכיוונים, אלא שעצם הויה ומהותה, כל עיקר צביונה ותוכנה, היא הצורה הכללית ניתן לפרוט והתבטאות מיוחדת, אחדות הנובעת מהכח האלוהי שהוא מובע רק בשם היחיד והמיוחד "אחד". כלומר, לא סינטיזה של הופעות וענינים הבאים כתוצאה מהשלמה ביניהם, אלא אחדות מהותית, שלא חלים בה כל צורה וביטוי סגנוני, ושניסוחה הקצר הוא בערך זה: אחדות של תוכן ורעיון, של אידיאה ומגמה עליונה, ולא אחדות של צורה והגשמה, כי כוונן שהאידיאה מתבטאת באיזו צורה והגשמה, הרי בהכרח לה לצאת ממסגרת היחידות המוחלטת, לפי שהצורה ניכרת רק ע"י ההקבלה עם צורה שניה לה, וממילא צצים ונובעים פרטים שונים המתוכרים לאט

ממך האמור - הרבה אומר
הסתברותו לא יבנו. סוף אלוהים

4 מתוך התורה, הנביאים והכתובים, אנו למדים, כי תשובה תתכן גם אצל הכלל, התורה מבטיחה תשובה מאהבה של העם כולו, מה שסותר את ההשקפה המקובלת על מקריותה והופעתה הפתאומית של התשובה. ועוד, אם התשובה איננה אלא מומנט מקרי, ואינה מוטבעת בתוך עצם הגידול של חיי האדם, האיך נבין את ההבטחות לשבים בתשובה, כי עונותיהם מתכפרים ודונותיהם נהפכים לזכויות? מאחר שהחטא גופו אין לו קשר פנימי עם הויה העיקרית של האדם, ואינו אלא חזיון עובר, שכשחא גרידא, שעלתה פעם ברגעי חיו של האדם, והתשובה שבאה היא גם כן רק הופעה מקרית, — מנין בא הקשר המסתורי הזה בין התשובה והטבת רצונו ומעשיו לעתיד, לבין העבר המקרי הזה, באופן שהעבר עם מעשיו הבודדים שאין להם כל שייכות לעצם מהותו של האדם, יטהרו גם הם ויורכבו ע"י הטבת דרכו בעתיד? ואמנם, שאלה זו שאלו בית ישראל, באמרום: "פשעינו וחסאתינו עלינו וגם אנתנו נמקים ואיך נחיה?" ועל זה באה תשובת הנביא: "חבל ישיב רשע, גולה ישלם, כחקות החיים הלך בבלתי עשות עול, חיה יחיה, לא ימות, כל חטאתיו אשר חטא לא תוכרנה לו, משפט צדקה עשה חיה יחיה, ואמרו בני עמך לא יתכן דרך ה', והמה, דרכם לא יתכן" (יחזקאל ל"ג). הם אמנם לא האמינו כי כל חטאותיהם לא תוכרנה, אבל הוכיח עומד ומבטיח כי "יתכן דרך ה'", והתשובה פועלת את פעולתה המסותרת גם על העבר. שאלה וחמיהה זו של בית ישראל, באה מתוך ההשקפה המוטעית, שהיא מבארת את התשובה כגורם מקרי, ולא כאחד היסודות החיוניים של האדם והעולם.

ממך האמור - הרבה אומר
הסתברותו לא יבנו. סוף אלוהים

5 התשובה קדמה לעולם, ולפיכך היא יסוד העולם. שלמותם של החיים היא דוקא עם המשך התגלותם על פי טבעם העצמי. וכן שפשע מצד עצמו אינו בעל הסתכלות ותבונה, הרי החטא מקרר הוא מצד זה. ואין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ובטול עצם טבעיותם של החיים, כדי שהיה האדם בלתי חוטא והו עצמו החטא היותר גדול, "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש". על כן התשובה מתקנת את הקלקל ומתורה את העולם ואת החיים למקורו דוקא בגלוי יסוד עצמיותם העליון, עולם החרות, ועל שם כך מכנים שם ד' אלהים חיים.

ממך האמור - הרבה אומר
הסתברותו לא יבנו. סוף אלוהים

לאט לאידיאט הרברים, שיסודה הוא באחדות עצמית סוביקטיבית, כביכול, כלתי תלויה ומותנית כתנאים וצורות אוביקטיביים.

אידיאה מוחלטת זו, כשהיא באה לידי גילוי, או ממילא מתרוקנת היא מתוכנה האמיתית, באופן שהתגלות של הבריאה כולה הריהי נסיגה מן המגמה והאידיאה המוחלטת, ויחד עם זה, שבהתגלות והופעה גורעים גרעיני טוב וישר אלהי, נזרקות טפות של צדק מהמעין האלהי כבריאה, הרי ישנה בכל יצירה וצורה של התבטאות האידיאה, גרעיני שלילה ושבירת כלים, שבירת הכלי המחזיק את הברכה האלהית בתומחה העצמית, שמהותה וענינה היא האחדות המוחלטת. וכיון שכל עצמה ומהותה של אידיאה זו הנו הרצון האלהי, שכושר היצירה הוא אחד מיסודות מהותו, וזרם חיים נאדר-כבת לו — הרי כשהוא מופיע בעולם, או יותר נכון, כשהוא מבטא את עצמו ע"י הופעת העולם, הולך הוא ונפחת מתכנו האמיתי, באופן שבעצם המהות של הרצון האלהי, מונח היסוד של "בונה עולמות ומחריב", של חילוף צורות ושינוי ערכין, של ביטול ההסתגנות המיוחדת, של התנערות משכבת המציאות המעיקה והמגבילה את האידיאה והרצון. אידיאת החיים העצמיים, זו הממשות הגדולה והכלתי תלויה, בשאיפתה לחרות ולדרור, מהוה ומחיה היא עולמות חדשים. נמצא שגילוי החיים עושה את דרכו דוקא ע"י יגוריים עצמיים סתומים את הריחם ומהותם העיקרית, וע"י התלבטות הפכפכית זו, ע"י כור הצרוף הזה, של דיפרנציאליות צורתית וסגנונית, הולכות ומצטרפות, מודככות ומתבהרות קרני הזהב של האידיאה המוחלטת.

שלשה הדרכים האלו בפרוצס התגלות של האידיאה, הן: האחדות העצמית הכלתי תלויה, הנטיה ממנה ע"י הסתגנות בצורות, כמראות וכיוונים, ואח"כ ההתנערות משכבת הענינים המבוטאים והמסוגגנים, ע"י שאיפת הדרור של האידיאה האחידה והשלמה. שאיפה זו, לשוב אל העצמיות ע"י התגלויות יותר נעלות ויפות, מובעת ברעיון התשובה, שה"ל אמרו עליה, כי היא נבראה טרם שנברא העולם, משום שהיא היסוד המוסד לאפשרות התגלות האלהית כבריאה. התשובה הריהי אותה שאיפת הדרור החיה וקימת במהותה של האידיאה המוחלטת, להשתחרר מכל ביטוי, צורה וסגנון, ע"י ביטויים יותר זכים ומצורפים ההולכים ומתקרבים למקורם, ואשר מכלעדי שאיפה חשובה זו, אין כל ענין וערך להתגלות הרצון האלהי, מכיון שבכל התגלות קימת בראשיתה שלילה איוו שהיא למאות העצמית של האידיאה. התשובה באה מאי-הסיפוק המתמיד השורר בהויה, אי-הסיפוק מצמצום ההכעה שנועץ בכל התגלות; ואי-הסיפוק הפורה והחיוני הזה; ממציא ומחדש עולמות וענינים חדשים. "על ידי התשובה הכל שב לאלוהות, ע"י מציאות כח התשובה השורר בעולמים כולם, שב הכל ומתקשר

8

במציאות השלמות האלהית" (אורות התשובה פרק ד' אות כ'): "התשובה קדמה לעולם, המוסר מקיף את הכל. הערך העליון המוחלט מתפצל הוא בכל ענפי ענפים. המעשה המסתחף שאינו מכוון לשרשו חוזר למקורו בעילוי הרצון" (שם פרק י"ב, אות ו'). "העולם מוכרח הוא לבוא לידי תשובה שלמה. אין העולם דבר העומד על מצב אחד, כי אם הולך הוא ומתפתח, וההתפתחות האמיתית השלמה מוכרחת היא להביא לו את הבריאות הגמורה, המברית והרוחנית, והיא תביא או אור חיי התשובה עמה" (שם פרק ה' אות ג'); "רוח התשובה מרחף בעולם והוא נותן לו עיקר צביונו ודחיפת התפתחותו, וברית בשמיו הוא מעדן אותו ונותן לו את כל כשרון יפיו והדרו" (שם פרק ה' אות ד'); "התשובה באה משאיפת המציאות כולה להיות יותר טובה ומוככת, יותר חסינה ומעולה ממה שהיא. בתוך חפץ זה חבוי כח חייב של התגברות על המדה המוגבלת של ההויה ועל חולשותיה" (שם פרק ו' אות א'); "אמנם, במעמקי החיים מתנוצץ בכל רגע אור חדש של תשובה עליונה, כשם שאור שוטף חדש הולך בכל העולמות ומלואיהם לחדשם, ולפי ערכו של האור ומילוי החכמה והקדש שיש בו, מתמלאות הנשמות באוצרות חיים חדשים וכך נמצא אור העולם כולו וחידושו לכל צורותיו, בכל זמן ועידן, בתשובה הוא תלוי" (שם פרק ד' אות י"א).

20

לפי השקפה זו, התשובה איננה מקרית ואינדיבידואלית, אלא היא המניע הראשי של מכוונת החיים הגדולה, היא קדמה לעולם משום שמבלעדיה אין המשך לחיי הבריאה כולה, ובתוך ההתקשרות וההתאבנות של הרוח העליון הבונה את החיים, ע"י הסתגנות של הווי מסוים ומיוחד, מונח כבר כח התשובה לשנות הווי זה לאחר יותר נעלה ונאצל ממנו, ובתוך כל התגשמות, מקופלת התשובה של השתחררות ממנה, וככה הולכים העולמות ומתפתחים ומחלים.

9

התשובה היא, איפוא, גם אצל האדם, לדעת רבנו, אלמנט חיוני ומתמיד בחיי הפנימיים, היא כרוכה אחריו תמיד, ומשום שצפוי הוא למכשולים בדרך הגשימו את ישרותו האחידה כפועל — היא נבראה קודם שנברא העולם, יען כי מעשה החטא איננו רק בגסות דונית ונטיה חוקה מדרך הטוב והצדק העליון, אלא כל מעשה שהאדם עושה הנו בבחינת חטא כלפי עצמיות ישרותו הפנימית. ולכן, גם בשעת הפעולה הנוכחת מהרצון מופיעה כבר התשובה והשחרור מפעולה זו, ומכשירה את האדם לקראת מילוי הרצון באופן יותר נעלה ושלם. נמצא, שהתשובה איננה אלא הרצון המוחלט בפנימיותו המקורית, היא איננה מקרית כשם שגם החטא אינו חיוני מקרי. שניהם הנם אופני התגלות הישרות שבו, השואפת להתגשמותה הצרופה והשלמה בחיים, וכימי השמים על הארץ, כימי האדם בעולם, כך ימי חיי התשובה, ופעולתה הנשגבה, המצרפת והמטהרת.

וכך אנו מקבלים תשובה על השאלה: איך יתכן שע"י התשובה בעתיד ישר גם העבר, כי מכיון שהתשובה מונחת כבר בשעת מעשה החטא בתוך חוכו של הרצון, על כרחך שכין התשובה ומעשה החטא יש קשר פנימי, ומאחר שהמעשים כולם, הטובים והרעים, אינם אלא התקרנויות חיצוניות של הישרות העצמית והשלמה, מובן הוא, כי יש להם גמע ישר עם ההתקרנות המקבילה להם שבאה גם היא מתוך הישרות האחידה, והיא התשובה. "התשובה היא תמיד שרירה בלב, אפילו בעת החטא עצמו, התשובה גוזה היא בנשמה, והיא שולחת את קיפיה שהם מתגלים אח"כ בעת שגם הנוחם הקרא לתשובה. בעומק ההויה של החיים המציאותיים מונחת התשובה, מפני שהיא קדמה לעולם, וטרם שבא החטא כבר מוכנת התשובה ממנו, על כן אין דבר כטוח בעולם כמו התשובה, וסוף הכל לשוב לחקן" (שם פרק ו' אות ב'); "ההויה, המעשה הבחירי של האדם ורצונו הקבוע, הנם שלשלת אחת גדולה, שמעולם אינם ניתקים אחד מחברו. חפץ האדם קשור במעשיו. גם המעשים של העבר אינם ניתקים ממהות החיים והחפץ במקורו. כיון שאין דבר מתנתק לגמרי, יש ביד החפץ להטביע צביון

30

לפי השקפה זו, התשובה איננה מקרית ואינדיבידואלית, אלא היא המניע הראשי של מכוונת החיים הגדולה, היא קדמה לעולם משום שמבלעדיה אין המשך לחיי הבריאה כולה, ובתוך ההתקשרות וההתאבנות של הרוח העליון הבונה את החיים, ע"י הסתגנות של הווי מסוים ומיוחד, מונח כבר כח התשובה לשנות הווי זה לאחר יותר נעלה ונאצל ממנו, ובתוך כל התגשמות, מקופלת התשובה של השתחררות ממנה, וככה הולכים העולמות ומתפתחים ומחלים.

זכנו, התשובה היא-היא החוליה המרכזית בשרשרת המעשים כולם שנתגלו ע"י הרצון, היא קולטת את האלמנטים החיוביים שבתוך מעשה הרע שהם נובעים מטהרת הרצון, ומאצילה אותם על הרצון שילך ויתפתח וישיג את מבוקשו האמיתי, ומשום כך הזדוונות נעשות כזכויות, ודוקא הזדוונות, משום שעל דים התגלה הרצון ביתר עוז, ביתר בהירות ועצמה, רצון בעל נסיון רב זה כששב אח"כ אל מהותו העיקרית, גבורה ועוז לו. "התשובה נוטלת את הרצון, שכבר נחגשם במעשה וקנה לו כוח הויה של גבורה, עד ששבר בעוון גם את העוז של המוסר והאמונה, ומכיון שהאור האלהי מתעורר יפה, והרצון נעקר מעיקרו, איננו חוזר לחוזה כי אם פועל הוא בעוון על יסודו של עולם להטביע בהויה כולה רצון כביר לאור טובו, וזדוונות נעשים כזכויות ממש" (שם פרק ט אות ח').

מלבד מה שהתשובה הכרחית היא בהויה ובחיי האדם, משום שבכל התגלות של איוו צורה ומעשה יש כבר גרעין של חטא, הרי אלמלא היה אלמנט חיוני זה בתוך נפש האדם, הממריצו בכל עת ובכל שעה להתגלויות חדשות, כי או בעצם העמידה — חטא. "העקשנות לעמוד תמיד בדעה אחת, ולהתמך בה בחבלי החטא שנעשו למנהג, בין במעשים, בין בדעות, היא מחלה הבאה מתוך שיקוע בעבודת קשה, שאינה מניחה את אור התורות של התשובה להאיר בעוצם חילה; כי התשובה היא שואפת לחופש מקורי אמתי, שהוא החופש האלהי, שאין עמו שום עברות" (שם פרק ה' אות ח'). אין הכוונה כאן רק לאותה העקשנות המיוחסת למי שנמצא בתוך מעמד קפוא של המשך החטאים, אלא העמידה בדעה אחת זוהי גופה עברות של חטא, גם אם הדעה, כשהיא לעצמה, היא טהורה ונקיה מכל כחם ופגם. משום שזוהו טיבו ומהותו של כל חטא, שיתוק המחשבה והרצון, קפאון והשתרשות בתוך מצב מסוים של מעשה ומחשבה, השתעבדות גמורה לשיגרה והוזה, חוסר הכשרון של התקרבות בלתי פוסקת, ודלדול מעין היצירה, וכשם שחללאה והוזהמא מצטברת במים הנתונים במסגרת צרה המעכבת בעד שטפם המתפרץ קדימה, ורק החופש הגמור לזרום, והמצוא האין-סופי למקור המעיץ, מכיל בקרבו סממני חיים, ככה גם במצבו הרחני-נפשי של האדם, כל סכר ומעצור בעד יצירת החיים וזרמם הגובר אל על, גורר אחריו טומאה וחטא בנפש, ורק עם התפתחות החיים ושטפם בן ההוויין גוברת הטהרה ומתגלה היופי הפנימי. משום כך התשובה מיועדת בעיקר להמריץ את האדם לא לעמוד על נקודה קפואה של הויה, תהיה איוו שהיא, גם נעלה וצרופה בתוכנה. התשובה והיו האלמנט המרכזי כל הויה והבעה, מוילתן ונותנת להם מוצא לזרם הלאה.

מתוך מאמר, התשובה איננה אינדיבידואלית, אלא היא המניע הראשי של מכוונת החיים הגדולה, היא קדמה לעולם משום שמבלעדיה אין המשך לחיי הבריאה כולה, ובתוך ההתקשרות וההתאבנות של הרוח העליון הבונה את החיים, ע"י הסתגנות של הווי מסוים ומיוחד, מונח כבר כח התשובה לשנות הווי זה לאחר יותר נעלה ונאצל ממנו, ובתוך כל התגשמות, מקופלת התשובה של השתחררות ממנה, וככה הולכים העולמות ומתפתחים ומחלים.

